

Relevanța efectului Balassa-Samuelson pentru România

Oana Berceanu
Paul Rinderu
Universitatea din Craiova

O parte relativ amplă a literaturii de specialitate este dedicată discrepantei existente între paritățile puterii de cumpărare și cursurile de schimb. Ipoteza care leagă persistența acestei discrepante de prezența serviciilor (ne-tranzacționabilele - *non-tradables*) relativ ieftine în țările relativ sărace este una veche, datând din teoria lui Ricardo, și destul de simplificatoare. Dar de ce sunt, într-adevăr serviciile mai ieftine în țările mai sărace? În prezent tindem să dăm răspunsul la această întrebare pe baza diferențierilor existente pe latura producției. Această abordare își are rădăcinile la nivelul anilor '60, când Balassa și Samuelson au avansat, independent, ipoteza care leagă diferențialul prețurilor relative (tranzacționabile/netranzacționabile, pe plan intern/pe plan extern) de diferențialul productivității muncii¹.

Scopul inițial al lucrărilor lui Balassa și Samuelson a fost acela de a dezrădăcina ideea, propagată la acel moment, conform căreia supraevaluarea cursului de schimb al dolarului s-ar fi reflectat într-un nivel mult mai redus al parității puterii de cumpărare (PPC) a SUA în comparație cu nivelul european. Balassa și Samuelson au arătat că PPC reflectă numai prețul pentru netranzacționabile și, ca atare, este un indicator nepotrivit pentru a cuantifica nivelul prețurilor pentru comercializabile și, implicit, nivelul cursului de schimb.

Efectul Balassa-Samuelson (B-S) rezultă din faptul că ratele de creștere a productivității diferă între sectoarele unei economii, în timp ce salariile tind să se uniformizeze. De regulă, productivitatea tinde să crească mai rapid în sectorul bunurilor comercializabile decât în cel al serviciilor, iar această creștere de productivitate tinde să împingă în sus salariile din economie în ansamblul său. Dat fiind faptul că în economiile aflate în proces de „ajungere din urmă” creșterea de productivitate este mai accentuată decât în economiile mature, din considerente ce țin de necesitatea asigurării convergenței reale, efectul B-S implică faptul că indicii prețurilor de consum va crește mai rapid în țările candidate la Uniunea Monetară Europeană, iar cursurile reale de schimb ale monedelor lor se vor aprecia în cadrul procesului de „ajungere din urmă”². Transpus în evoluție, efectul B-S indică trendul de apreciere a cursului real de schimb al țărilor în

¹ Leon Podkaminer, *The Relevance of the Balassa-Samuelson Effect for the Euroisation Debate*, Wiener Inst. für Internat. Wirtschaftsvergleiche (WIIW), 2003.

² György Szapáry, *Maastricht and the Choice of Exchange Rate Regime in Transition Countries during the Run-up to EMU*, NBH Working Paper, No.7/2000, p.5.

cadru procesului de recuperare economică, sub efectul câștigurilor relative de productivitate din sectorul bunurilor comercializabile¹.

Froot și Rogoff² au desprins ecuația centrală a relației B-S dintr-un model de producție a comercializabilelor și necomercializabilelor de tip funcție Cobb-Douglas pentru factorul muncă și factorul capital. Modelul se bazează pe ipoteze neo-clasice de tipul concurenței perfecte, mobilității perfecte și instantanee a factorilor de producție și maximizării profitului. Generalizarea pe care cei doi o dau ecuației B-S scoate în evidență posibilitatea ca efectul B-S să nu se producă. În modelul lor, prețul relativ al bunurilor comercializabile poate să crească chiar dacă productivitatea muncii în sectorul respectiv crește mai repede decât în sectorul bunurilor necomercializabile.

Vom considera, în cele ce urmează, un model derivat din modelul Balassa-Samuelson, adaptat pentru România, în care se face delimitarea între sectorul bunurilor comercializabile (industrie) și cel al bunurilor necomercializabile (servicii). Considerăm că ne aflăm în ipoteza concurenței perfecte pe piața bunurilor comercializabile și a mobilității perfecte pe piețele naționale ale forței de muncă – fără, însă, să existe mobilitate a forței de muncă în exteriorul țării. De asemenea, ipotezele simplificatoare ale modelului includ inexistența unei competiții directe între sectoarele bunurilor necomercializabile din România și din alte țări, precum și inexistența concurenței între sectorul bunurilor și cel al serviciilor pe plan intern³.

Producția de bunuri și servicii poate fi formalizată prin câte o funcție de tip Cobb-Douglas pentru sectorul comercializabilelor și cel al necomercializabilelor, care ține cont de factorul capital, factorul muncă și de un factor tehnologic:

$$Y^C = A^C (K^C)^{\alpha^C} (L^C)^{1-\alpha^C}$$

$$Y^{NC} = A^{NC} (K^{NC})^{\alpha^{NC}} (L^{NC})^{1-\alpha^{NC}}$$

unde:

Y^C , Y^{NC} - nivelul real al producției în sectorul comercializabilelor (C), respectiv al necomercializabilelor (NC);

A^C , A^{NC} - factorul tehnologic care contribuie la obținerea producției în cele două sectoare;

K^C , K^{NC} - capitalul (fix) folosit pentru obținerea producției în cele două sectoare;

L^C , L^{NC} - forța de muncă angajată în fiecare dintre cele două sectoare;

α^C , α^{NC} - parametri cuprinși între 0 și 1.

Pornind de la ipoteza piețelor competitive și a maximizării profitului, productivitatea marginală a muncii $(1 - \alpha^{C,NC}) \frac{Y^{C,NC}}{L^{C,NC}}$ trebuie să corespundă salariului real din sectorul respectiv. Definim salariul real în fiecare dintre cele două sectoare ca raport între salariul nominal și nivelul prețurilor pentru bunurile respective:

¹ *Comment évaluer l'effet Balassa-Samuelson dans les Pays d'Europe centrale et orientale*, Bulletin de la Banque de France, Février 2004.

² G.Grossman and K.Rogoff: *Handbook of international economics*, vol.III,(1995), pp.1674-75.

³ A se vedea și abordarea lui Paul De Grauwe și Gunther Schnabl, *Nominal versus Real Convergence with Respect to EMU Accession – EMU Entry Scenarios for the New Member States*, decembrie 2004

$$(1 - \alpha^C) \frac{Y^C}{L^C} = \frac{W^C}{P^C}$$

și

$$(1 - \alpha^{NC}) \frac{Y^{NC}}{L^{NC}} = \frac{W^{NC}}{P^{NC}}$$

Dat fiind faptul că am considerat existența unei mobilități perfecte a forței de muncă între sectorul bunurilor comercializabile și cel al serviciilor, înseamnă că salariile nominale tind să se egalizeze între cele două sectoare:

$$W^C = W^{NC} = W \Rightarrow (1 - \alpha^C) \frac{Y^C}{L^C} P^C = (1 - \alpha^{NC}) \frac{Y^{NC}}{L^{NC}} P^{NC}$$

$$\Rightarrow \left(\frac{1 - \alpha^C}{1 - \alpha^{NC}} \right) \cdot \left(\frac{\frac{Y^C}{L^C}}{\frac{Y^{NC}}{L^{NC}}} \right) = \frac{P^{NC}}{P^C}$$

Dat fiind faptul că α^C , α^{NC} sunt parametri pozitivi și subunitari, înseamnă că raportul $\left(\frac{1 - \alpha^C}{1 - \alpha^{NC}} \right)$ este constant și va fi notat, în cele ce urmează cu c .

Rapoartele $\left(\frac{Y^C}{L^C} \right)$ și $\left(\frac{Y^{NC}}{L^{NC}} \right)$ reflectă productivitatea muncii în fiecare dintre cele două sectoare și vor fi notate cu Q^C , respectiv Q^{NC} .

$$\Rightarrow c \frac{Q^C}{Q^{NC}} = \frac{P^{NC}}{P^C}$$

Dacă productivitatea în sectorul serviciilor este presupusă constantă (\bar{Q}^{NC}), înseamnă că orice creștere a productivității din sectorul bunurilor comercializabile, se va traduce într-o creștere a prețului relativ al bunurilor necomercializabile, generând, implicit, o creștere a indicelui general al prețurilor.

$$\Rightarrow c \frac{Q^C \uparrow}{Q^{NC}} = \frac{P^{NC}}{P^C} \uparrow$$

Este util a analiza efectul Balassa-Samuelson în România în contextul regimului de țintire directă a inflației și din perspectiva exigențelor integrării în Uniunea Monetară Europeană. Considerăm prețurile bunurilor comercializabile din zona euro (E) ca fiind un factor exogen pentru România (R) și, din considerente de simplificare, le notăm cu \bar{p}_E^C . Mai departe, considerăm că principiul parității puterii de cumpărare funcționează pentru sectorul bunurilor comercializabile și, în consecință, prețurile acestor bunuri în România depind de prețurile bunurilor similare din zona euro și de cursul de schimb leu/euro:

$$p_R^C = E_{ROL/EUR} \cdot p_E^C$$

$$\text{Cum } p_E^C = \bar{p}_E^C \Rightarrow c \frac{Q^C}{Q^{NC}} = \frac{P^{NC}}{\bar{p}_E^C \cdot E_{ROL/EUR}}$$

În cadrul noului regim de politică monetară adoptat de România, țintele de inflație vor fi stabilite din ce în ce mai aproape de nivelul de referință rezultat din prevederile

Tratatului de la Maastricht, iar productivitatea relativă se va ajusta prin intermediul cursului nominal de schimb.

Stabilirea țintei de inflație la un nivel apropiat de cel din UME face ca atât prețurile bunurilor comercializabile, cât și cele ale serviciilor să fie fixate la un nivel constant.

$$\Rightarrow c \frac{Q^C}{Q^{NC}} = \frac{\bar{p}_E^{NC}}{\bar{p}_E^C \cdot E_{ROL/EUR}} \quad \Rightarrow c \frac{Q^C \uparrow}{Q^{NC}} = \frac{\bar{p}_E^{NC}}{\bar{p}_E^C \cdot E_{ROL/EUR} \downarrow}$$

Astfel, orice creștere de productivitate în sectorul bunurilor comercializabile se va traduce într-o apreciere a cursului nominal de schimb. Dat fiind faptul că nivelul prețurilor va tinde spre egalizare între România și zona euro, aprecierea nominală va coincide cu aprecierea reală, care se va corela, la rândul ei, cu câștigurile de productivitate.

Este corect ca, în cele ce urmează, să prezentăm și punctele slabe și eventualele lacune ale modelului pe care l-am folosit anterior pentru evidențierea efectului Balassa-Samuelson în România. În primul rând, ipotezele referitoare la concurența perfectă pe piețele internaționale ale bunurilor, la mobilitatea perfectă a forței de muncă între sectoare și la absența concurenței în domeniul serviciilor nu se susțin în realitate.

Mai mult, este posibil ca aprecierea reală indusă de creșterile de productivitate să fie diminuată sau intensificată de alți factori exogeni cadrului specificat de model. Câștigurile de productivitate nu se limitează la sectorul industrial, cu atât mai mult cu cât se produc schimbări structurale importante în domeniul serviciilor bancare, de asigurări, de transporturi și desfacere¹, mai ales că și aceste sectoare trec prin restructurări de proporții. Dacă sporul de productivitate este același în sectorul bunurilor comercializabile și în cel al serviciilor, prețul relativ între bunurile comercializabile și servicii ar rămâne același și, astfel, efectul Balassa-Samuelson nu s-ar mai manifesta.

În plus, nu există o argumentare clară a așteptatei creșteri a productivității în industrie în țările din Europa Centrală și de Est (ECE), mai mare decât în zona euro. Câștigurile de productivitate din aceste state au fost, într-adevăr, impresionante în anii '90, clar mai mari decât în UE, dar au fost înregistrate cu caracter excepțional, mai ales prin reducerea nivelului artificial de ocupare moștenit din socialism și este demn de studiat dacă această creștere de productivitate se poate perpetua. Acest lucru este posibil pe seama noilor tehnologii instalate în țările ECE, cu respectarea unor condiții suplimentare legate de abilitățile de lucru ale angajaților.

În termeni generali, economiile țărilor din Europa Centrală și de Est sunt mult mai puțin eficiente (productive) decât cele ale membrilor UE, lucru datorat, în mare parte, moștenirilor socialiste. Există numeroase dovezi în acest sens, de la comparațiile privind consumul de energie pe unitatea de producție în diferite activități, până la consumul mai mare de forță de muncă în activități comparabile. Cele mai izbitoare diferențe sunt acelea din agricultură, unde consumul de forță de muncă pe unitatea de producție este de câteva ori mai mare în țările din ECE în comparație cu acela din UE.

¹ Dubravko Mihaljek, Marc Klau, *The Balassa-Samuelson effect in central Europe: a disaggregated analysis*, BIS Working Paper, No.143/2003.

Nu putem, de fapt, să apreciem cu exactitate dacă exprimarea în euro a costurilor bunurilor comercializabile în țările din ECE, într-un regim de cursuri fixe, poate garanta supraviețuirea acestui sector expus concurenței din UE.

Este semnificativă, în acest context și studierea aplicabilității legii "unui singur preț" pentru adoptarea euro de către țările ECE. Aceste economii sunt susceptibile să se alinieze la prețurile internaționale pentru bunurile comercializabile, indiferent de regimul de curs adoptat. Prețurile internaționale pot să le fie convenabile producătorilor interni sau, dimpotrivă, să le fie defavorabile, context în care sunt scoși de pe piața internațională sau obligați să se restructureze, de exemplu, prin reducerea ratelor de creștere a salariilor. Pe de altă parte, reducerea salariilor în termeni nominali nu este un exercițiu prea ușor, mai ales că, atunci când vor fi exprimate în euro, nu vor putea fi diminuate suficient de mult pentru a permite compensarea pierderilor de competitivitate.

Punerea în aplicare a legii "unui singur preț" va fi evidentă în contextul ajustărilor care vor tinde să alinieze prețurile din ECE, inclusiv România, încă reduse, la cele din UE. Există, în acest context, semne de întrebare cu privire la capacitatea țărilor din ECE de a se dispensa de flexibilitatea cursurilor de schimb. Lipsa acestei marje de manevră în contextul adoptării euro, concretizată în incapacitatea de a devaloriza moneda națională ori de câte ori sectorul intern al comercializabilelor este concurat din vest, va crea dificultăți pentru firmele românești, obișnuite, pentru o bună perioadă de timp, să beneficieze de sprijin din partea Băncii Naționale a României.

Există, însă, o serie de motive care ridică semne de întrebare asupra adecvării folosirii parității puterii de cumpărare pentru evaluarea cursului real de schimb. În primul rând, chiar dacă legea „unui singur preț” este funcțională, structura și ponderile din coșul bunurilor de consum pot să difere de la o țară la alta, în funcție de preferințele consumatorilor, context în care paritatea puterii de cumpărare își pierde aplicabilitatea și relevanța. În al doilea rând, este posibil ca legea „unui singur preț” să nu funcționeze, din cauza faptului că nu se poate manifesta concurența perfectă și prețurile se formează pe piețele locale (există costuri de transport mari sau produsele sunt bine diferențiate de la o piață la alta). În al treilea rând, prezența bunurilor necomercializabile în coșul de consum face să apară o deviație sistematică a cursului de schimb de la nivelul corespunzător parității puterii de cumpărare, mai ales atunci când se fac comparații între state sau zone cu niveluri diferite de dezvoltare economică, fiind cunoscut faptul că prețul necomercializabilelor este cu mult mai redus în economiile aflate în curs de dezvoltare decât în cele dezvoltate.